

Чорна рада (переказ)

Пантелеймон Куліш

Основні персонажі роману:

Шрам — паволоцький полковник, прибічник Сомка;

Петро Шраменко — син Шрама;

Кирило Тур — козак-характерник;

Черевань — багатий козацький пан, власник хутора Хмарище;

Леся (Олександра) — донька Череваня, кохана Петра;

Гвинтовка — багатий власник хутора, брат Череванихи;

Чорногорець — побратим Кирила Тура;

Пугач — запорізький кошовий отаман;

Божий Чоловік — старий співець-кобзар, що витрачає зароблені співом гроші на викуп невольників;

Василь Невольник — ключник Череваня, колишній полонений в Туреччині;

Тарас Сурмач — міщанин, колишній сурмач Шрама;

Персонажі засновані на реальних історичних особистостях:

Яким Сомко — гетьман Лівобережної України;

Іванець (Іван Мартинович) Брюховецький — кошовий гетьман Війська Запорозького, опонент Сомка та Брюховецького за гетьманську булаву;

Васюта (Василь Нечипорович) Золотаренко — ніжинський полковник, претендент на гетьманство, який змагається з Сомком та Брюховецьким;

Павло Тетеря — гетьман Правобережної України.

Роман описує Україну в період Руїни. Країна фактично поділена на дві частини — Правобережну і Лівобережну, на які впливають відповідно Річ Посполита і Московія. В Правобережній за підтримки Речі гетьманує Павло Тетеря. В лівобережній на владу претендують троє: Сомко, Васюта Золотаренко та Івась Брюховецький, але найбільше прихильників мають Сомко та Івась. Першого підтримує козацька старшина, Івасю ж вдається залучити на свій бік нижчі шари суспільства (чернь): бідних козаків, міщан та селян, яким він обіцяє дати такі ж вольності та привілеї, як і старшині.

Полковник Шрам з сином Петром — прибічники Сомка. Вони їдуть Білгородським шляхом з Паволочі в Переяслав, щоб допомогти йому перемогти Брюховецького, Золотаренка і Тетерю та привернути усю Україну під одну булаву.

Шрам у минулому був завзятим козаком, воював на стороні Богдана Хмельницького. Двоє синів, що допомагали йому в походах, полягли під Смоленськом, лишився тільки Петро. Після закінчення національно-визвольних змагань Шрам відійшов від боротьби і постригся в попи. Замість себе він відправив до військового обозу сина Петра. Тепер же, коли в Україні знову настали міжусобиці, Шрам не зміг сидіти вдома і за відвагу і досвід його знову обрали полковником.

Незадовго від Києва подорожні заїжджають до багатого козацького пана Череваня,

на його хутір Хмарище. Їх зустрів Божий Чоловік — старий співець-кобзар, що заробляв гроші співом і витрачав їх на викуп невольників. Полковник запропонував йому приєднатись до нього, адже козаки поважають і слухаються старого кобзаря, але той відмовився. Поки Шрам сидів за столом з Череванем і обговорював як допомогти Сомку, Петро познайомився з Лесею, вродливою донькою Череваня. Петро і Леся розговорились як брат і сестра, і хлопець одразу закохався в неї. Шрам вирішив засватати Лесю за свого сина, але мати дівчини мала когось іншого на думці як зятя і переконала усіх спочатку поїхати до Києва на прощу, щоб зробити по-християнськи.

В Києві Шраму довелося відчувати на собі зростаюче невдоволення міщан. Коли вони усі разом їхали до монастиря, одна з вузьких подільських вуличок була перегороджена возами і юрбою людей. Коли подорожні попросили пропустити їх через табір, до них вийшов колишній сурмач Шрама, Тарас, що святкував народження сина. Він запросив Шрама та інших святкувати разом, ті відмовились, бо пити перед церквою не гоже. Тарас Сурмач та міщани сприйняли це дуже гостро. Вони розглянули відмову Шрама та Череваня як зневагу до них, як до низового козацтва. Міщани висловили невдоволення тим, що хоча вони і платять податки, і допомагають козакам в походах грішми, і їм доводиться відбудовувати міста після боїв, але козаки при цьому мають усі права та привілеї, а міщан зневажають і вважають черню. Один з міщан пригрозив, що вони влаштують "чорну раду" — загальні козацькі збори, де низове козацтво, міщани і селяни теж мають право голосу, і тоді покажуть козацькій старшині хто є хто. Шрам зрозумів, що ці настрої підбурює Брюховецький, який намагається повести за собою низове козацтво, щоб дірватися до булави. Черевань втихомирив всіх, пообіцявши, що вони прийдуть святкувати пізніше.

В монастирі біля печер вони зустріли гетьмана Сомка. Усі радо привіталися і поїхали до його двору. Там Шрам зі сльозами висловив свої переживання про долю України: "У нас окаянный Тетеря торгується з ляхами за християнські душі, у вас десять гетьманів хапається за булаву, а що Вкраїна розідрана надвоє, про те усім байдуже". Сомко заспокоїв його, що вся старшина підтримує його, а "Васюта (Золотаренко) старий дурень, з його химери сміються козаки, а Іванець гетьманує тільки над п'яницями". Тоді Шрам нагадав, що Васюта відправив у Москву лист проти Сомкового гетьманства, а Іванця в Січі оголосили гетьманом. А ще йдуть чутки про те, що має бути влаштована чорна рада - загальні козацькі збори, які скликалися для вирішення важливих питань, коли між старшинами не було згоди. На чорній раді гетьмана могли скинути і обрати когось іншого. Але Сомко відповів, що зітре запорожців на макуху, а дурну чернь навчить шанувати гетьманську зверхність. Що ж до міщан, які теж незадоволені, то і з ними він має намір знайти спільне рішення, щоб права усіх були захищені.

Після справ політичних стали обговорювати особисті питання. Сомко сказав Череваню, що хоче одружитися з його дочкою. Виявилось, що він і є таємничим нареченим Лесі, якого мала на думці Череваниха. Вона вже давно домовилась про заручини, тільки Черевань про це не знав і почувався незручно перед Петром. Шрам

сказав, що ніколи не стояв би на шляху в гетьмана і благословив Сомка і Лесю.

До Сомка прийшли запорожці Чорногор та Кирило Тур, який колись в бою врятував життя Шрамові. Леся вже бачила цих козаків: по дорозі з монастиря вони їхала за нею і налякали жартами, що збираються вкрати. Тепер, сидячи за столом з усім товариством, Кирило Тур знову сказав, що викраде Лесю, адже заради такої дівчини можна піти на що завгодно. Усі, крім Лесі, подумали, що він жартує і лише сміялися. Як виявилось, козак говорив серйозно. Вночі, коли всі позасинали, Кирило Тур викрав дівчину. Петро, який не міг спати через своє нещасливе кохання, чув, як це відбувалось, і помчав навздогін Кирилу. Між парубками відбувся поєдинок, в результаті якого, рівні в силі та відвазі козаки обидва отримали серйозні поранення.

За Петром доглядала Леся. Дівчина зрозуміла, що закохана в Петра, який врятував її, а почуття до Сомка минули, адже гетьман більше думав про долю України, ніж про свою молоду. Петро ж любив її всім серцем, але Леся не могла сказати, що його почуття взаємні, бо заручена з іншим.

Сомкові прийшла звістка, що до Переяслава прибувають воеводи від царя. Порадилися й вирішили, що Шрам із сином поїдуть до Сомка, а Черевань із Лесею — до жінчиного брата Гвинтовки під Ніжень. Коли ж збереться гетьманське весілля, чоловіки планували схилити старшину до походу на Тетерю і об'єднання України під одним гетьманом. Але скоро Сомко та Шрам отримали звістку, що зінковський, миргородський і полтавський полковники перейшли на бік Іванця Брюховецького. Тепер він отримав контроль над Україною по самі Ромни, крім того, обіцянками впливу зумів залучити на свій бік московського царя Олексія. В світлі цих подій вирішили, що Сомко поїде по Переяслава і намагатиметься в листах переконати полковників схаменутися, а Шрам поїде в Ніжин і спробує залучити на їх бік іншого претендента на гетьманство – Васюту (Золотаренка).

По дорозі до Ніжина Шрам скрізь чує поголос про наближення чорної ради. Невдоволення низового козацтва зростає: люди вважають несправедливим поділ землі, який відбувся після національно-визвольної війни Хмельницького. Тоді вони мали поділити землю порівну, але старожитні козаки (ті, що "з предку—віку козаками бували") не хотіли ділитись привілеями з усіма. В результаті до козацького реєстру записали лише тих, хто був більш заможний і мав коня, озброєння та міг виїжджати до обозу. Всі інші, крім міщан-торговців, були записані до "поспільства" (селянства) і, як наслідок, позбавлялися всіх козацьких привілеїв і повинні були платити податки на забезпечення війська. Полковники та військові старшини тим часом, із дозволу гетьмана, отримували собі величезні наділи землі і багатіли. Шрам розуміє, що Івась Брюховецький вміло використовує ці народні образи, щоб обіцянками зниження податків і розділу козацьких привілеїв отримати булаву собі.

Приїхавши до Гвинтовки на його хутір під Ніжином, Шрам виявляє, що той намагається підлеститись до обох сторін конфлікту: ніби і підтримує Сомка, але знається і з Пугачем, кошовим запорізьких козаків, які підтримують Брюховецького. Крім того, Гувинтовка відібрав у міщан волів за те, що вони набрали хмизу в його гаю.

Під тиском Пугача він повертає волів, але робить він це тільки щоб уникнути сварки з кошовим. Усіх вражає, як він ставиться до своєї дружини – колишньої польської княгині: постійно кричить і принижує перед усіма. Налякана жінка змушена коритись, адже не має іншого вибору.

Тим часом Петро зустрів Кирила Тура, якого лікував Божий Чоловік. Петро радий дізнатись, що той втратив інтерес до Лесі і козаки братаються, ніби і не було між ними поединку. Кирило каже, що тепер вони з запорожцями та Іваном Мартиновичем Брюховецьким готуються до чорної ради в Ніжині і "зададуть перцю" козацькій старшині. Петро хоче попередити батька, але той поїхав у Батурин домовлятися із Васютою.

Несподівано приходить Пугач і забирає Кирила Тура на козацький суд, щоб присудити йому покарання за сором, який він вчинив їх громаді, — викрадення Лесі. Діди вирішили покарати запорожця киями біля стовпа. Побратим Чорногір вмовляв і переконував кожного, хто підходив вдарити прив'язаного до стовпа Кирила кием. Вистоявши до обіду, козак лишився живий, але довго відлежувався після побоїв.

Тим часом Шрам на шляху до Батурина заїхав до Борзні відпочити до свого давнього приятеля сотника Білозерця. Той розповів Шрамові про останні події. На раді в Батурині Васюта Золотаренко схиляв старшину до того, щоб вона обрала його гетьманом. Старшина намагалась переконати його дати гетьманувати молодшим та не видавати Сомка у Москві зрадником. І що запорожці його дурять, приїжджають лише за подарунками. Тоді прийшов лист від Сомка в якому він переконував полковників стати на його бік: "Чи вам краще оставатись під рукою свинопаса Іванця, чи під лицарською рукою переяславського Сомка?" Гетьман писав, що чекатиме їх в Ічні. Полковників переконав лист Сомка і вони поїхали в Ічню. З ними поїхав і Васюта, розуміючи, що діватись нікуди.

Дізнавшись новини Шрам одразу вирушив до Ічні, але на шляху його зустрів гінець і сказав, що їхати вже треба в Ніжень, бо туди рушила вся старшина, присягнувши на вірність Сомку. Незабаром чоловіки зустрілися з гетьманським військом, із Сомком та Васютою. Сомко підбадьорював Шрама, говорячи, що тепер буде все гаразд — вірні йому Лубенський, Прилуцький, Переяславський та Чернігівський полки він відправив зі своїм генеральним писарем Вуяхевичем під Ніжень.

Отже усі зібралися в Ніжені і почалася загальна – чорна рада. Прихильники Сомка мали на собі червоні стрічки у комірах, прихильники Брюховецького – сині. На раду прибули також і представники московського царя. Петро помітив, що козаків з червоними стрічками набагато менше і відчув недобре. Виявилось писар Вуяхевич, який мав привести вірних Сомку полковників до Ніжина, зрадив гетьмана і старшина роз'їхалася по своїх дворах. З Сомком лишився тільки Шрам. Зчинився галас, тут і там спалахували бійки та суперечки між прихильниками Сомка та Іванця. В результаті перемогли другі, а в Сомка відібрали булаву. Останні з старшин, які були на боці гетьмана теж перейшли до Брюховецького "на поклон". Сомко прибув у табір свого переяславського полку і хотів готувати своїх козаків, щоб відібрати булаву силою, але

прибув Васюта і повідомив, що він вже не ніжинський полковник, його підступно підсадив Гвинтовка, який тепер зайняв його місце. Сомко подався до намету царських посланців шукати справедливості, але і там вже був Брюховецький і приймав царські дари. Отже Брюховецький став гетьманом. Він наказав схопити Сомка і Васюту Золотаренка і закувати обох в кайдани. Козаки почали бити усіх, хто мав червону стрічку, Череваня з Петром врятувало лише те, що в них випадково була синя.

Дізнавшись, що гетьманом став Брюховецький, селяни спершу зраділи, бо думали, що тепер отримають ті ж привілеї і права, що і козаки: не буде "ні пана, ні мужика, нема ні вбогих, ні багатих". Але побачивши ставлення до них козаків, зрозуміли, що їх обдурено і нічого не змінилось, обіцяної рівності не настало. Мужики скоро збагнули, що зробили помилку і хотіли повернути Сомка, але було вже пізно. Козацькі діди теж зрозуміли, що даремно пішли за Іванцем: він одразу перебрав владу в свої руки і ігнорував їх рішення, несправедливо виправдавши чоловіка, який "стрибав в гречку". Старшину, яка раніше перебігла на бік Брюховецького, зрадивши Сомка, теж почав мучити сором, що віддали Україну в руки аморальної людини.

Брюховецькому ж було мало перемоги – він хотів загубити Сомка і хотів знайти когось, хто пішов би на таку брудну справу, але ніхто з козаків не хотів робити цього. Тоді до Іванця прийшов Кирило Тур і сказав, що вб'є Сомка, пояснивши, що має свої рахунки зі скинутим гетьманом за наречену і побої. Брюховецький зрадив і дав йому свій перстень, щоб його з ним пропустили в тюрму до Сомка. Петро був вражений зрадою і підступністю Кирила і намагався закликати до його совісті, нагадував про їх дружбу і честь, але нічого не допомогло. Насправді Кирило Тур не зрадив козацької честі: він лише дурив Брюховецького, щоб отримати доступ до в'язниці, де перебував Сомко і визволити його. Прийшовши в камеру до Сомка, Кирило хотів віддати гетьману свій одяг, а самому стати на його місце, щоб охорона пропустила, але Сомко сказав, що не хоче отримувати волю ціною чужого життя. Зрозумівши, що Сомка не врятувати, Петро і Кирило обнялись і заплакали. Сомка та Васюту стратили восени у Борзні.

Полковник Шрам повернувся до свого міста – Павлочі. Тетеря, що гетьманував у правобережній Україні, хотів жорстоко покарати поволочан за те, що до цього вони підтримали Сомка. Щоб врятувати місто, Шрам сказав, що це він сам підбурих їх до повстання. Тетеря засудив Шрама на смерть, зате дав місту спокій –поволочани були врятовані ціною життя полковника.

Тим часом Гвинтовка "добре у руки взяв" Череванів, які після чорної ради лишались у нього на хуторі. Він хотів віддати Лесю заміж за ледаща Вуяхевича, писаря, який зрадив Сомка і перейшов на бік Брюховецького. Але Череванів на поміч прийшов Кирило Тур, зробивши вигляд, що приїхав забрати їх в Гадяч до Іванця. Як доказ кмітливий козак показав Гвинтовці перстень, який йому раніше дав Брюховецький. Так він врятував Череванів і відвіз до їх Хмарища, а опісля подався на Чорну Гору.

Петро Шраменко після похорону батька думав іти на Запоріжжя, але його тягнуло в Хмарище і сам не знаючи як він потрапив до Череванів. Уся сім'я була щаслива бачити козака і прийняла як рідного. Петро так і лишився в Хмарищі, а через півроку вони з

Лесею стали думати про весілля. Навесні молоді були вже в парі.